

Sprawozdanie z XIII Europejskiej Konferencji Psychologii Rozwojowej w Jenie, 21–25 sierpnia 2007

MARTA BIAŁECKA-PIKUL
DOROTA CZYŻOWSKA
MAŁGORZATA STĘPIEŃ

Instytut Psychologii
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

W sierpniu 2007 roku odbyła się XIII Europejska Konferencja Psychologii Rozwojowej, zorganizowana przez Uniwersytet im. Fryderyka Schillera w Jenie, European Society for Developmental Psychology (ESDP) oraz Center for Applied Developmental Science (CADS). ESDP to organizacja powstała w 1994 roku, której głównym celem jest wspieranie i podejmowanie badań w kontekście europejskim. Szczególne zasługi dla powstania i rozwoju organizacji mają George Butterworth i Sandy Jackson.

Z kolei CADS to organizacja powołana do życia w 2003 roku. Jej celem jest prowadzenie badań i rozpowszechnianie wiedzy dotyczącej rozwoju w biegu ludzkiego życia oraz podejmowanie działań zmierzających do optymalizacji rozwoju, prewencji oraz interwencji w sytuacji zaburzeń rozwoju. W zamierzeniu organizacja ta ma zrzeszać ekspertów w dziedzinie nauki i polityki, a także młodych profesjonalistów działających na tym polu.

W tym roku uczestników odbywającej się co dwa lata Konferencji Psychologii Rozwojowej gościła Jena, miejsce szczególne, jak podkreślali organizatorzy, dla psychologów rozwojowych, gdyż żył tu i pracował William Thierry Preyer, uznawany za ojca naukowej psychologii dziecka. W konferencji uczestniczyli badacze zajmujący się rozwojem człowieka w różnych okresach jego życia z całego niemal świata. Polskę reprezentowała niestety bardzo nieliczna grupa psychologów rozwojowych.

W czasie konferencji zostało wygłoszonych 11 wykładów, odbyło się 6 zaproszonych

sympozjów, 50 sympozjów zgłoszonych przez uczestników konferencji oraz 45 sympozjów tematycznych, w ramach których wygłoszono 209 referatów. Zaprezentowano również 478 plakatów skupionych w 5 sesjach tematycznych, a także odbyły się 2 warsztaty plakatowe. Każde sympozjum zawierało od 4 do 5 wystąpień. Jak zwykle na tego rodzaju dużych konferencjach obrady odbywały się w kilku grupach tematycznych równolegle, co sprawiało, iż uczestnicy konferencji mogli wziąć udział tylko w niektórych wybranych przez siebie sympozjach. Szeroka oferta tematów prezentowanych w ramach poszczególnych sympozjów i ogromna liczba wystąpień prezentujących wyniki najnowszych badań prowadzonych na całym świecie sprawiały, że wybór nie zawsze był łatwy.

Przewodniczącym konferencji był profesor Rainer Silbereisen, kierujący Wydziałem Psychologii Rozwojowej na Uniwersytecie w Jenie i jednocześnie dyrektor CADS. Uroczystości otwarcia XIII Europejskiej Konferencji Psychologii Rozwojowej towarzyszyło wręczenie nagrody im. Williama Thierry'ego Preyera oraz Nagrody im. Georga Butterwortha. Preyer (1841–1897) był kierownikiem Katedry Fizjologii na Uniwersytecie w Jenie. W tym roku obchodzono 125. rocznicę opublikowania jego pracy *The Mind of the Child*, której ukazanie się Wiliam Stern uznał za narodziny psychologii dziecka jako nauki. Nagroda im. Williama Thierry'ego Preyera za osiągnięcia w dziedzinie psychologii rozwoju, po raz pierwszy wręczana w tym roku, będzie przyznawana europejskim

badaczom, którzy przyczyniają się do lepszego rozumienia rozwoju oraz jego kontekstu. W tym roku nagrodę otrzymała profesor Cigdem Kagitcibasi z Uniwersytetu w Istambule. Nagrodę dla młodych naukowców im. Georga Butterwortha, zmarłego w 2000 roku jednego z założycieli ESDP i niekwestionowanego autorytetu w dziedzinie badań nad rozwojem niemowląt, otrzymał dr Ulf Liszkowski z Instytutu Maksa Plancka w Lipsku. Nagrodzeni zostali zaproszeni do wygłoszenia wykładów w trakcie trwania konferencji.

Profesor Cigdem Kagitcibaci, zajmująca się zagadnieniem znaczenia kontekstu kulturowego dla rozwoju *self* i kompetencji od ponad 20 lat, zaznaczyła w wykładzie, iż badania międzykulturowe dotyczące rozwoju dostarczają danych wskazujących na możliwość istnienia powszechnych ścieżek w rozwoju dzieci i młodzieży, a zważywszy na postępującą urbanizację światowej populacji, globalna perspektywa dodatkowo ujawnia adaptacyjną naturę tych rozwojowych trajektorii. Jednak, jak podkreśliła autorka, teorie psychologiczne odnoszące się do autonomii i zależności (*relatedness*), będących podstawowymi ludzkimi potrzebami, odzwierciedlają zachodni etos indywidualizmu, który podkreśla jednostkowość (*agency*) i autonomię, czasami pomijając zależność. Jej zdaniem nie ma ani logicznego, ani psychologicznego uzasadnienia traktowania autonomii w kategoriach separacji, jeśli wyróżnia się dwie dymensje: „interpersonalny dystans” i „bycie jednostką” (*agency*). Z uwagi na różne kombinacje tych dwóch dymensji, „autonomiczne – zależne (powiązane) *self*” ma kluczowe znaczenie dla psychicznego dobrostanu, ale zdaniem profesor Kagitcibaci jest niewystarczająco rozpoznawane przez główny nurt psychologii. Szczególnym przedmiotem zainteresowań profesor Kagitcibaci jest kontekst rozwoju. Przytoczone przez nią badania pokazują, iż dzieci pochodzące ze środowisk upośledzonych pod względem społeczno-ekonomicznym wykazują się niższym poziomem funkcjonowania intelektualnego, niższymi kompetencjami i częściej doznają niepowodzeń szkolnych. Jak zauważyła autorka, The Turkish Early Enrichment Project (TEEP) jest jedynym przykładem longitudinalnych

badan prowadzonych poza Stanami Zjednoczonymi, trwających już 22 lata, których celem jest wczesna interwencja. Projekt ten dostarcza także dowodów na efektywność takich oddziaływań interwencyjnych.

Wyróżniony Nagrodą dla Młodych Naukowców im. Georga Butterwortha dr Ulf Liszkowski z Instytutu Maksa Plancka poświęcił swój wykład („12-month-olds’ pointing: communication, social cognition and prosocial motivation”) prezentacji problematyki i wyników badań w zakresie rozwoju umiejętności wskazywania. Autor zastanawiał się, czy wskazywanie przez dzieci jest intencjonalne, czy odnosi się do konkretnego obiektu (a więc czy jest referencyjne) oraz jakie motywy leżą u jego podłoża. Przedstawione wyniki badań dowiodły, że wskazywanie obiektów przez dzieci jest intencjonalne, a jego częstotliwość zależy od reakcji osoby dorosłej. Dzieci najczęściej wskazywały, jeśli reakcja dorosłych była dla nich satysfakcjonująca, tzn. jeśli w następstwie wskazania dorosły zainteresował się wskazanym obiektem, włączając jednocześnie do swojej reakcji dziecko (czyli sytuacja przybierała formę wspólnego zaangażowania). Badania te dowodzą także, że 12-miesięczne dzieci wskazują nie tylko dlatego, aby wzbudzić zainteresowanie osób dorosłych i skupić ich uwagę na obiekcie, ale także w celu udzielenia im informacji, na przykład o lokalizacji obiektu, który zniknął dorosłemu z pola widzenia. Jeśli dorosły nie widział, gdzie zniknął obiekt, dzieci znacząco częściej wskazywały jego położenie, niż w sytuacji, gdy dorosły obserwował znikanie obiektu i znał jego lokalizację. W podsumowaniu dr Liszkowski określił rolę wskazywania, jaką jest ukierunkowywanie uwagi innych osób. Ukierunkowywanie to może z kolei mieć na celu wyrażenie swojego zainteresowania obiektem i chęci dzielenia tego zainteresowania z innymi osobami, lub może dostarczyć informacji, których druga osoba nie posiada, a więc może służyć udzieleniu pomocy. Takie wzajemne odniesienie do tego samego przedmiotu prowadzi do kumulowania się wspólnego doświadczenia, które z kolei jest warunkiem dalszego rozwijania się umiejętności odnoszenia.

Zaprezentowana przez dr. Liszkowskiego problematyka dziecięcego wskazywania wpi-

suje się w szerszy nurt badań nad wczesnym poznaniem społecznym, prowadzonych w Instytucie Maksa Plancka i kierowanych przez profesora Michaela Tomasello. Na znaczenie tego obszaru badań może wskazywać fakt, że spośród 11 wykładów 3 z nich zostały poświęcone tej właśnie problematyce. M. Tomasello wygłosił wykład, zatytułowany „Ontogenetic origins of shared intentionality”. Skupił się on na omówieniu społeczno-poznawczych źródeł ludzkiej kultury, w której powstaniu istotną rolę odegrały i wciąż odgrywają: rozumienie intencji innych osób i rozumienie innych osób jako istot intencjonalnych oraz, na dalszym etapie rozwoju, współdzielona intencjonalność, prowadząca do podejmowania współpracy służącej osiągnięciu wspólnego celu. Współpraca ta może się wyrażać w świadomym uczeniu kogoś (instruowaniu), pomaganiu, wskazywaniu, informowaniu itp. Podstawowym wymiarem współpracy, który różni ludzi od innych naczelnych, a także dzieci młodsze od starszych, jest wymiar normatywny. Dotyczy on zarówno naśladowania, jak i współpracy i komunikacji. Ludzie działają wspólnie, zmierzając do wspólnych celów i kierując się wypracowanymi, skoordynowanymi rolami, dzieląc i rozumiejąc wzajemnie swoje stany psychiczne, co pozwala im podejmować takie działania, jak wspomniane już intencjonalne uczenie, instruowanie, wypracowywanie norm i konwencji. Procesy te z kolei stają się źródłem transmisji kulturowej i skumulowanej kulturowej ewolucji, dając możliwość szybkiego dalszego rozwoju i świadomego, intencjonalnego korzystania z dotychczas wypracowanego dorobku kulturowego.

Profesor Tricia Striano z Uniwersytetu w Lipsku w wykładzie zatytułowanym „Infants understanding of others: what develops?” omówiła wczesny rozwój rozumienia innych osób. Wskazała na przejście od interakcji diadycznych, twarzą w twarz, do interakcji triadycznych, związanych z podzieleniem uwagi na wspólnym przedmiocie zainteresowania, jako kluczową zmianę we wczesnym rozwoju społeczno-poznawczym. Opierając się na interdyscyplinarnym ujęciu i włączając zarówno badanie zachowania, jak i aktywności mózgu,

starła się wykazać, że być może dzieci już przed 9. miesiącem są wrażliwe nie tylko na interakcje twarzą w twarz, ale także na interakcje triadyczne, odnoszące się do obiektów.

O tym, jak wiele jest aktualnie zagadnień i tematów podejmowanych w badaniach z zakresu psychologii rozwojowej świadczy bogactwo i różnorodność sympozjów i przedstawianych podczas nich referatów. Jednak spośród 56 sympozjów, które odbyły się w czasie konferencji, 6 z nich miało charakter szczególny. Były to sympozja zorganizowane z inicjatywy komitetu naukowego konferencji lub władz Europejskiego Towarzystwa Psychologii Rozwojowej. Zwróćmy uwagę na ich tematy oraz osoby prowadzące obrady: „Jak narodziła się w Jenie psychologia rozwoju?” (dr Werner Deutsch); „Dojrzewanie w 21 wieku” (prof. Francoise D. Alsaker); „Podmiotowość człowieka w momencie przejścia z okresu szkolnego do dorosłości” (prof. Jutta Heckhausen); „Rozwój osobowości oraz rozwój poznawczy od wieku przedszkolnego do okresu dorosłości: najważniejsze wyniki podłużnych badań monachijskich (LOGIC)” (prof. Wolfgang Schneider); „Aby uczcić pamięć Urie Bronfenbrennera: Rola teorii Bronfenbrennera w psychologii rozwoju na świecie” (prof. Richard M. Lerner) oraz „Psychologia biegu życia: spuścizna Paula B. Baltesa” (prof. Alexandra M. Freund). Tematy tych sympozjów dobrze obrazują kluczowe problemy współczesnej psychologii rozwoju i najbardziej znamienite projekty badawcze oraz wskazują dorobek mentorów tej dyscypliny naukowej.

Warto przywołać myśli przedstawione w czasie sympozjum poświęconego pamięci zmarłego 7 listopada 2006 roku w wieku 67 lat Paula B. Baltesa. Sympozjum to zorganizowali uczniowie mistrza, który jest uznawany za twórcę nowej orientacji w psychologii rozwojowej, czyli tzw. psychologii rozwoju człowieka w biegu życia. Paul Baltes był autorem nie tylko 300 publikacji naukowych, w tym 27 książek i 30 tomów *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, ale – jak napisała o nim jego uczennica Ursula M. Staudinger (patrz: *European Psychologist*, 2007, 12, 1, 72–74) – był osobą, którą doskonale

opisuje pięć znamienitych cech. Po pierwsze, Baltesa cechowała umiejętność łączenia perspektyw różnych krajów (Europy i Stanów Zjednoczonych, gdzie kolejno pracował). Po drugie, potrafił prowadzić badania rozwoju z punktu widzenia różnych nauk (psychologii, medycyny, ekonomii, socjologii). Po trzecie, cechowała go eriksonowska generatywność (był mentorem dla wielu pokoleń doktorantów, pomysłodawcą Akademii Nauk Młodych Naukowców). Po czwarte, ogromna była jego troska w odniesieniu do kwestii społecznie istotnych (np. demograficznych zmian związanych ze starzeniem się społeczeństw, którym można przeciwdziałać, rozpowszechniając wiedzę o plastyczności rozwoju poznawczego, co czynił). I wreszcie po piąte, cechy Baltesa to również rozważa i przenikliwość, wyrażająca się w dbałości o budowanie struktur instytucjonalnych zajmujących się badaniami nad rozwojem człowieka (to właśnie jemu zawdzięczamy rozkwit Max Planck Institute of Human Development w Berlinie). Krótko przywołane wspomnienie Staudinger o Baltesie stanowi doskonale wprowadzenie do zaproponowanych podczas sympozjum poświęconego jego spuściźnie referatów.

Profesor Richard M. Lerner w referacie zatytułowanym „Jak psychologia rozwoju przekształciła się w naukę o rozwoju: poglądy i naukowy spadek Paula Baltesa”, porównując zawartość pierwszego (1976) i szóstego wydania *Handbook of Child Psychology* (Podręcznik Psychologii Dziecka), Damon i Lerner, 2006) stwierdził, że w podejściu Baltesa należy dostrzec wszystkie cztery najważniejsze przejawy zaobserwowanej transformacji. Po pierwsze, naukę o rozwoju (*developmental science*) cechuje odejście od prostych redukcjonistycznych modeli rozwoju i rozumienie tego procesu zmian jako złożonego, dynamicznego, w którym relacje między elementami (np. człowiekiem a środowiskiem) zachodzą jednocześnie na wielu różnych poziomach. Po drugie, nauka o rozwoju zajmuje się badaniem zmian w ciągu całego życia, od poczęcia do śmierci, a nie tylko do okresu uzyskania biologicznej dojrzałości. Po trzecie, naukę o rozwoju cechuje skupianie się na badaniu plastyczności w przebiegu

zmian i dynamiki w regulacji stosunku człowiek – otoczenie, która wyraża się najpełniej w akcentowaniu roli aktywności własnej podmiotu w procesie rozwoju. Po czwarte, w nauce o rozwoju dominuje zainteresowanie nie tylko opisem i wyjaśnieniem procesu rozwoju, lecz także optymalizacją tego procesu.

W kolejnym referacie prof. Ursula M. Staudinger zaprezentowała najistotniejsze wyniki badań prowadzonych przez Baltesa i jego zespół w ramach tzw. Berlińskiego Paradygmatu Badań nad Mądrością. Autorka podkreśliła, że Baltes dzięki przyjęciu perspektywy kulturowej oraz historycznej podał nowoczesną definicję mądrości jako wiedzy eksperckiej dotyczącej podstawowej pragmatyki życia. Wiedza ta obejmuje wgląd i zdolność do oceny znaczenia doświadczeń nabywanych w ciągu całego życia. Wgląd oraz ocena przebiegu życia pozwalają na zrównoważenie tendencji do dążenia do dobra własnego i dobra innych ludzi oraz umożliwiają rozwój, który dąży do równowagi między cnotą a umysłem. Autorka podkreśliła, że badania Baltesa nie tylko pokazały pozytywne aspekty rozwoju człowieka dorosłego, ale przyniosły wiedzę, która pozwala ten rozwój optymalizować.

W trzecim referacie prof. Aleksandra M. Freund przypomniała odkrytą przez Baltesa podstawową zasadę rządzącą procesem rozwoju w biegu życia. Mianowicie, rozwój jest dynamicznym procesem nabywania kolejnych kompetencji, umiejętności, osiągnięć (zysków) oraz tracenia innych możliwości czy sprawności (strat). Właśnie ów stosunek zysków do strat zmienia się w ciągu życia, a pozytywne starzenie się polega na maksymalizowaniu rozwojowych zysków i minimalizowaniu strat. Nawiązując do modelu Baltesa, który zakładał, że istotą indywidualnego rozwoju jest selekcja, optymalizacja i kompensacja, w badaniach Freund sprawdzano, czy rzeczywiście osoby w różnym wieku (młodzi dorośli vs. starsi dorośli), rozwiązując proste zadania eksperymentalne, reagują inaczej, w zależności od instrukcji („skupiaj się, aby było jeszcze lepiej” to tzw. *gains conditions* vs. „staraj się utrzymać co najmniej tak dobry poziom rozwiązania, aby nie było gorzej” to tzw. *lost conditions*). Rzeczywiście stwierdzono, że młodzi dorośli

osiągali wyższe wyniki w sytuacji nacisku na maksymalizowanie zysków (*gains conditions*), a osoby starsze wtedy, gdy skupiały się na unikaniu strat (*lost conditions*).

Z kolei prof. Shu-Chen Li w swoim referacie mówiła o procesie adaptacji, który rozumiała jako biokulturową kokonstrukcję zachodzącą na różnych poziomach dzięki poznawczej plastyczności naszego mózgu. Wyniki badań neuronauki można w tym ujęciu interpretować zgodnie z sugestią Baltesa, że mózg jest zmienną zależną, a zatem otwartym i dynamicznym systemem, który podlega zmianom pod wpływem różnorodnych czynników środowiskowych i doświadczenia.

Ostatni referat podczas przedstawianego sympozjum wygłosiła dr Susanne Scheibe, która prowadziła badania nad tzw. życiowymi tęsknotami (*life-longings*), a zatem ważnymi, odległymi pragnieniami czy potrzebami, które pełnią rozwojowe funkcje samoregulacyjne. Z inspiracji Baltesa badania nad tęsknotami rozpoczęto od analizy literatury pięknej różnych kultur. Pojęcie „życiowych tęsknot” doskonale oddaje dwa zasadnicze tematy współczesnego świata: ciągłe dążenie do perfekcji oraz nieustanne odczucie niekompletności i braku możliwości osiągnięcia stanu idealnego. Dotychczas odkryto specyfikę „życiowych tęsknot” w stosunku do takich pojęć, jak Ja idealne czy marzenie życia, zbadano funkcje tęsknot w rozwoju indywidualnym i określaniu celów, a obecnie prowadzone są badania nad różnicami w konceptualizowaniu tęsknot przez kobiety i mężczyzn. W tym referacie poznaliśmy ostatnie pomysły teoretyczne i badawcze Paula Baltesa.

Podsumowując sprawozdanie z europejskiej konferencji, warto pokazać, czego dotyczyły prezentacje polskich badaczy rozwoju. Prace przedstawiane przez autorów z ośrodka krakowskiego włączyły się w dwa ważne nurty badań: nad poznaniem społecznym (rozumienie umysłu i emocji) oraz nad rozwojem społeczno-moralnym. W ramach sympozjum „Figurative Language, pragmatic and theory of mind”, gdzie rozważano relacje między zdolnościami językowymi i metajęzykowymi dzieci a ich kompetencją w mentalizowaniu, referat „What

matters for metaphor understanding – theory of mind or linguistic abilities?” wygłosiła Marta Białecka-Pikul, prezentując wyniki badań dotyczących rozumienia metafor przez dzieci 4- i 5-letnie. Maria Kielar-Turska i Małgorzata Stępień („Understanding and expressing emotions by children in middle childhood: correlations between the knowledge of emotions, language skills and temperament”) przedstawiły wyniki badań dotyczących rozumienia i wyrażania emocji przez dzieci w okresie średniego i późnego dzieciństwa. Związku między płcią, wykształceniem, podejmowaniem ról społecznych a poziomem myślenia moralnego odwołującego się do troski w okresie dorosłości („Gender, education, role taking and moral development”) dotyczyły badania Doroty Czyżowskiej. Barbara Szmigielska-Siuta i Jerzy Siuta zaprezentowali wyniki badań dotyczących marzeń sennych osób w okresie późnej dorosłości („Remembering and reporting dreams in aged people”).

Wyniki badań dotyczących związku między samowiedzą adolescentów a umiejscowieniem poczucia kontroli przedstawiła Maria Czerwińska-Jasiewicz z Uniwersytetu Warszawskiego. Na psychologiczne kwestie dotyczące udziału młodych dorosłych w grach RPG („Being in trance. Experienced young adults-rave party goers in the mythos perspective”) wskazywała Wanda Zagórska z Uniwersytetu Warszawskiego, prezentując wyniki badań własnych. Magdalena Budziszewska (UW) w referacie „Adults tell another stories – the sense of adulthood and perception of the one’s parents” mówiła o relacjach między poczuciem dorosłości a treściowymi i formalnymi cechami opowiadań młodzieży o własnych rodzicach. Adrian Kurcbart z Akademii Świętokrzyskiej przedstawił wyniki badań nad związkiem między reprezentacją ojca i własną reprezentacją.

Ten krótki przegląd tematów i zagadnień podejmowanych na różnych sympozjach, wykładach i w referatach pozwala dostrzec nie tylko zróżnicowanie i bogactwo tematów, jakie są podejmowane w rozważaniach teoretycznych i projektach badawczych z zakresu psychologii rozwojowej, ale także podkreśla ich ciągłość oraz współpracę, jaka jest podejmowana między

kolejnymi pokoleniami badaczy. Warto zwrócić uwagę, iż organizatorzy konferencji poświęcili sporo wysiłku, aby wesprzeć młodych badaczy, zarówno od strony finansowej, jak i naukowej. Oprócz wielu spotkań naukowych, zorganizowano także spotkania z doświadczonymi badaczami oraz redaktorami prestiżowych czasopism („Meet the scientist”; „Meet the editor”), które umożliwiały uzyskanie bezcen-

nych informacji i wskazówek „u źródła”. W jaki sposób zaowocuje to wsparcie, a także jakich inspiracji do rozważań i badań dostarczyły wysłuchane w czasie konferencji referaty, będzie się można przekonać na kolejnej, czternastej już Europejskiej Konferencji Psychologii Rozwojowej, która tym razem odbędzie się w Wilnie, w sierpniu 2009 roku (<http://www.ecdp2009.com>).